

Сахалы музыкальной хамсанылаах ооньуулар

(авторской методразработка)

Сахалы музыкальной хамсанылаах ооньуу нөнүө оҕоҕо кыра сааһыттан бэйэтин норуотун сирин - туомун, төрөөбүт төрүт түөлбөтин айылҕатын, көтөрүн - сүүрэрин билиһиннэри, этин – хаанын чэбдигирдии, өйүн - санаатын сайыннары.

1. «Эһэ уонна куобахчааннар»

Иитэр - үөрэтэр соруга: Музыка тэтимин истэн чэпчэкистик атах төбөтүгэр ойуу, сүүрүү. Хомоҕойдук ыллааһын. Музыка тыаһын арааран истии.

Ис хоһооно: Куобахчааннар «хороонноругар» истиэнэ кыйа турар олоппосторго олороллор. Эһэ буолбут оҕо «арҕаҕар» олоппоско олорон утуйар.

1-8т. Куобахчааннар музыка доҕуһуолунан атахтарын төбөтүгэр ойуоккалаан эһэ «арҕаҕыгар» чугаһыллалар.

9-16т. Куобахчааннар ырыаларын ыллыһаллар, чэпчэкистик атахтарын олбу-солбу иннилэрин диэки уран үнкүү хамсаныларын онороллор.

17-24т. Музыка тыаһа уларыйдаҕына эһэ уһуктан куобахчааннары экирэтэр. Куобахчааннар сүүрэн кэлэн «хороонноругар» саһаллар. Эһэ туһут куобаҕа эһэ буолар ооньуу салҕанар.

«Куобахчааннар ырыалара» Бубякина мел. Бу ооньууну дүнүрү уонна хомуһу туттан ооньотуохха сөп. Хомус тыаһа - куобахчааннар, дүнүр – эһэ.

2. «Ат мииммит»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Ырыа матыбын истэн билии, хомоҕойдук ыллааһын. Чэпчэкистик дьирэнкэйдииллэрин ситиһии. Көхтөөх, иллээх буолалларын көбүлээһин.

Ис хоһооно: Оҕо ахсаанынан олоппостору таннары хайыһыннаран ууруллар. «Аппытын мииннибит!» ыллы-ыллы айаннаатыбыт. Ырыа бүттэ даҕаны бары туран төгүрүччү ситтиһэн дьирэнкэйдииллэр (ханнык баҕарар сахалы түргэн тэтимнээх сахалы ырыа матыбы). Ити кэмнэ иитээччи 4-5 олоппоһу ылан туора ууран иһэр. Ким ата «куоппут» туора баран олорон иһэр.

Итинник биир саамай түргэн ат сүүрдээччи хаалар. «Ат мииммит» Т.Сметанин тыла снм Бу ооньууга хабыраһы, хомуһу туһаныахха сөп. Улахан бөлөх оҕолорун ооньоторго «Ат» Константинова мел. ыллатыллар.

3. «Отонньуттар»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Музыка тэтимин арааран истии, сөптөөх хамсанылары оноруу, оҕо айар доҕурун сайыннары.

Ис хоһооно: Оҕолор истиэнэ кыйа олоппосторго олороллор. «Көстөр көнө хонууга бука бары көхтөөхтүк үнкүүлүөхпүт – көрүлүөхпүт, ооньуохпүт – отоннуохпүт». «Сайын» саха норуотун ырыатын матыбынан оҕолор иитээчини кытта билэр сахалы үнкүү хамсаныларын онороллор. «Көрүн эрэ, оҕолор отон бөҕө үүммүт аны бары отоннуохха, ыраах бараайаҕыт, халын тыа хаһаайына эһэ баара буолуоҕа!». (муостаҕа отоннор ыһылла сыталлар). Кыты диэки олоппос кэннигэр эһэ саһан сытар. Музыка тэтимэ уларыһар «Эһэ уһуктубут!» оҕолор дьирэлэрин диэки сүүрэллэр, тутуллубут оҕо эһэ буолар.

Бу ооньууга ханнык баҕарар с.н.м., хомус, күпсүүр доҕуһуолун туһаныахха сөп.

4. «Куоска уонна чыычаахтар»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Музыка тэтимин арааран, сөптөөх хамсанылары онороллорун ситиһии. Чэпчэкистик сүүрэ, илиилэринэн имигэстик далбаатана үөрэтии.

Ис хоһооно:

1-7т. Намыын музыка тыаһыыр. Тэйиччи куоска күн уотугар сыламнаан сытар, онтон чыычаахтар уйаларыгар (олоппосторго) утуйа сыталлар.

8-16т. Музыка уларыһар. Сарсыарда буолбут чыычаахтар уһуктан бары аһы көтөллөр.

17-18т. Куоска уһуктар, чыычаахтар бары уйаларыгар саһаллар. Тутуллубут чыычаах куоска буолар.

Бу оонньууга хомус добуһуолун туһаныахха сөп.

5. «Дүгүрдээх оонньуу»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Саха музыкальнай инструменнарын билиилэрин чингэтии, инструмены сөпкө тутан тыас таһаарарга үөрэтии.

Ис хоһооно: Оҕолор сизэтиһэн төгүрүччү тураллар, ортотугар иитээччи дүгүр тутуурдаах турар. Төгүрүччү хаама сылдьан дүгүргэ үстэ охсор, ханнык оҕо аттыгар дүгүрүн тыаһатар даҕаны, ол оҕо төгүрүк тас өттүгэр тахсан иһэр. Дүгүр төгүрүк ортотугар сиргэ ууруллар. Хомус тыаһынан оҕолор сизэтиһэн төгүрүччү сүүрэллэр, хомус тыаһа тохтоотобуна таска турбут үс оҕоттон ким бастакы сүүрэн киирэн дүгүрү ылбыт оҕо оонньууну салгыы ыытар.

Бу оонньууга ханнык баҕарар саха музыкальнай инструменын туһаныахха сөп.

6.«Атынан айан»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Дьөһөгөй оҕотун туһунан кэпсэтии, бөтөрөннөтөн сүүрэр дьөбүрдэрин сайыннарыы.

Ис хоһооно: Икки бөлөххө арахсан туруу. Бастакы турар оҕо көлөнү миинэн баран, бөтөрөннөтөн сүүрэн тийэн сэргэни эргийэн кэлэн кэтэһэн турар оҕоҕо биэрэр. Оонньуу салҕанан барар. Ханнык бөлөх эрдэ бүппүт кыайыылаах буолар.

Бу оонньууга хабырҕаһы, тонсууру туттуохха сөп.

7.«Ардахха»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Саха музыкальнай инструменнарын истэн билии, тыастарын арааран сөптөөх хамсаныылары онороллорун ситиһии.

Ис хоһооно: «Самаан сайын, сылаас күн саха омук оҕолоро алаас аайы, сыһыы аайы үнкүү – битии тарпыттар». Хомус тыаһынан оҕолор бары үнкүүлүүллэр (өгдөннөөһүн, атах тэпси, добулдьуйуу уо.д.а.). «Этин эппит, ардах түһэн курулаппыт!» (дүгүр) оҕолор бары дьизэлэригэр саһаллар.

8.«Күлүк көрүнүү»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Музыка тэтимигэр сөп түбэһиннэрэн саха үнкүүтүн хамсаныыларын оноруу. Оҕо айар дьөбүрун сайыннарыы.

Ис хоһооно: Оҕолор төгүрүччү сизэтиһэн тураллар. Биир оҕо төгүрүк иһигэр турар. Оҕолор: эн тугу гынардын биһиги үтүктэбит! Музыка тэтимигэр сөп түбэһиннэрэн араас саха үнкүүтүн хамсаныыларын онорор. Оҕолор ону үтүктэн иһэллэр. Үнкүүһүт оҕо уларыһан иһэр.

Бу оонньууга хамсаныы араас буолуон сөп. Айылҕа көстүүтэ, от – мас тыллыыта, көтөр - сүүрэр хамсаныыта.

9.«Уоруйахтар – кутуйахтар»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Сымса – сылбырҕа буоларга көбүлээһин

Ис хоһооно: Оҕолор икки бөлөххө арахсаллар. Биир бөлөх «сохсо», иккис бөлөх «кутуйахтар» буолаллар. «Сохсо» буолбут оҕолор сизэтиһэн тураллар: уоруйахтар - кутуйахтар хоспохпутун булбуттар, хаһааспытын сизэбиттэр, уоруйахтар - кутуйахтар, эһигини тутуохпут сохсо, хапхаан иитиэхпит! Хоһоону ааҕан бүтээт илиилэрин сизэтиспитинэн өрө ууналлар, «куйахтар» иһинэн – таһынан сүүрэллэр. Музыка тохтоото даҕаны, сохсо сабыллар (илиилэрин аллара түһэрэллэр) «сохсо» иһигэр хаалбыт кутуйахтар сохсо буолан туран иһэллэр, сохсо кэнээн иһэр.

10. «Былаатынан таһыйсыы»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Чэпчэкилик дьизэрэнкэйдээһин, сымса – сылбырҕа буолууга көбүлээһин.

Ис хоһооно: Оҕолор алаас тула тураллар. Биир былааттаах оҕо дьизэрэнкэйдээн кэлэн кими баҕарар таарыйар. Таарыттарбыт оҕо дьизэрэнкэйдээн кинини экирэтэр. Былааттаах

дьиэрэнкэйдээн тийэн былааты хатынга (олоппоско) иилэ бырабар, кини таарыйбыт оҕото былааты сулбу тардан ылаат, кинини экирэтэр. Куота көтөн миэстэтин эрдэ буллаҕына былааттаах оҕо салгыы оонньотор, куоттардаҕына бэйэтэ оонньууну салгыыр. Бу оонньууга ханнык бабарар тэтимнээх саха ырыата, ол эбэр ханнык бабарар саха музыкальной инструмена туттулар.

11. «Илим уонна балыктар»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Сымса – сылбарҕа буолууга көбүлээһин

Ис хоһооно: Оҕолор икки бөлөххө арахсаллар «илим» уонна «балыктар». «Илим» буолбут оҕолор сиэттиһэн тураллар: элбэх илим түһэриэхпит, өлгөм балык тутуохпут дьиэбитигэр илдьиэхпит, дьоннорбутун үөрдүөхпүт! Илиилэрин өрө уналлар, «балыктар» тургэн музыканан төттөрү – таары сүүрэллэр. Музыка тохтоото даҕаны илиилэрин түһэрэллэр, ким «илим» иһигэр хаалбыт балык буолан туран иһэр, илим кэнгэн иһэр.

Бу оонньууга С.Павлов «Ньидили» ырыатын, хомуһу, кыһааны туттуохха сөп.

12. «Кыаһаланыы»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Ынах – сүөһү туһунан билиилэрин чингэтии, кыаһаланан хаамыыга, сүүрүүгэ эрчийии.

Ис хоһооно: Ынах эмиэ киһи курдук араас сизрдээх – майгылаах буолар. Кыһырымтаҕай ынах тэбиик буолар, ол иһин кинини ыылларыгар быаннан икки кэлин атаҕын холбуу баайан кыаһалаан кэбиһэллэр. Икки бөлөххө арахсан, тобуктары холбуу баанан сүүрүүгэ күрэх. Ханнык бөлөх эрдэ бүппүт, ол кыайыылаах аатын ылар.

13. «Дьиэрэнкэй»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Чэпчэкистик дьиэрэнкэйдииллэрин (кылыһы) ситиһии.

Ис хоһооно: Оҕолор икки бөлөххө арахсан тураллар, илиилэригэр былаайах тутуурдаахтар. Бөлөхтөн биирдии оҕо дьиэрэнкэйдээн тийэн, күпсүүрү былаайахтарынан охсоот төттөрү төннөн кэлэн, кэтэһэн турар оҕо былаайаҕын туттарар. Оонньуу салҕанан барар. Ханнык бөлөх эрдэ бүппүт кыайыылаах буолар.

Бу оонньууга дьиэрэнкэй оннугар кылыһыны, сүүрүүнү киллэриэххэ сөп.

14. «Харах симирики»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Чуор, сымса – сылбырҕа буоларга көбүлээһин

Ис хоһооно: Оҕолор төгүрүччү сиэттиһэн тураллар. Икки оҕо төгүрүк иһигэр киирэллэр, харахтара баайыылаах. Биир оҕо илиитигэр хобо чуораан тутуурдаах. Туттааччы оҕо кинини аатынан ынырар, куотааччыта хобо чуораанын тыаһата – тыаһата күрээн иһэр. Тутулуннаҕына оонньооччулар уларыһан иһэллэр.

Бу оонньууга хобо чуораан оннугар кыһааны, хабырҕаһы туттуохха сөп.

15. «Саламаны симиит»

Иитэр – үөрэтэр соруга: Салама туһунан өйдөбүлү билиһиннэрии. Салама баайыыга үөрэтии. Сымса – сылбырҕа буоларга көбүлээһин.

Ис хоһооно: Салама туһунан кэпсэтии. Оҕолор икки бөлөххө арахсан тураллар, илиилэригэр сиитэс танас кырадаһына тутуурдаахтар. Тэйиччи биэтэккэ тийиһигэ икки ситии быа ыйаныллар. Икки инники турар оҕо сүүрэн тийэн танастарын кырадаһынын ситиһигэ иилэ быраҕан баайаллар, төннөн кэлэн кэтэһэн турар оҕону таарыйаллар. Оонньуу салҕанан барар. Ханнык бөлөх саламаны эрдэ симээн бүппүт оонньуу кыайыылааҕа буолар. Түмүккэ саламаларын тутан үнкүүлүүллэр.

